==

چەمك و مانای شێواز

دەبێ چەمکی شێوازگەرایی وەکو میتۆدێکی ڕەخنەیی ڕوون بکرێتەوە . دیارە لە زووەوە لێکۆڵەران سەرنجی جوانناسی زمانی ئەدەبی یان ئێستاتیکای دەقی ئەدەبییان داوە و هەوڵیان داوە خاسیەت و پێکهاتە و ئاستە جیاوازەکانی دیاری بکەن لە پێناو دەرخستنی توانای شاراوەی زمان و دیاریکردنی شێوازەکانی دەقی ئەدەبی لەوەی تا چەند دەتوانێ کاریگەری و ئەرکی ئێستاتیکی ببەخشێت .وشەی شێواز لە زمانی قسەکردنی ئاسایی و لە بوارە جیاجیاکان : (کارگێڕی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و زانستی و دەروونی و هونەری و زمان و ئەدەبی ... هتد) بەکار دەهێنرێت . بۆیە زۆر واتا و چەمکی جیاوازی هەیە . لە بواری زمانەوانیدا لە مێژە پێناسەی شێوازیان کردووە و پێیان وایە کە شێوازی ئەدەبی لقێکی شێوازی زمانییە و لەو باوەڕەدان کە شێواز تەنیا بە (هەڵبژاردنی وشە + لادان لە زمانی پێوانەیی* - زمانی قسەکردن -) . (شارلبالی) کە بە دامەزرێنەری شێوازگەرایی ناودەبرێت ، زانستی شێواز وەها دەناسێنێ : ((ئەو زانستەیە لە ڕەگەزەکانی زمان دەکۆڵێتەوە کە تا چەند ناوەرۆکەکەی دەربڕ و کاریگەرە)) . ئەو وای دەبینێت کە زمان لە ئاڕاستەی خۆیدا بارگاوی کراوە . هەر بۆیە واقیعی زمانەوانی یان خیتاب بەسەر دوو جۆردا دابەش دەکات :

1- ئەو گوتارەی کە خودی خۆی هەڵگرتووە و بە هیچ بارگاوی نەکراوە .
2- ئەو گوتارەی هەڵگری سۆز و وروژانە .

ئەوەی وا لە شێواز دەکات کە وەک زانستێکی تایبەت بە ئەدەب بایەخی پێبدرێت و لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت ئەوەیە کە شێواز لە پێکهاتەکانی دەقی ئەدەبیدا تەنیا بایەخ بە وشە و زمان نادات . وەک ئەوەی کە زمانەوانان بۆی چوون ، بەڵکو بایەخ دەدەن بە تەکنیکی وەسف و وێنەی هونەری و گشت ئەو کەرەستە زمانی و شێوە هونەرییە ئەدەبییانەی کە نووسەرێک لە دەقە ئەدەبییەکانیدا بەکاری دێنێت و بە هۆیەوە دەبێتە خاوەی شێوازێکی تایبەت بەخۆی کە جیای دەکاتە لە نووسەرانی تر .

گرنگی و بەهاو کاریگەری شێواز

شێوازگەرایی زانستێکە لەو دیاردە ئەدەبییە دەکۆڵێتەوە کە بە هۆی ڕەگەز و خاسیەتە تایبەتییەکانی زمانەوە بنیات نراوە . کە ئەرکێکی دوولایەنەی لە ئەستۆدایە . ئەویش: (گەیاندن و کاریگەرییە) .

شێوازگەرایی هەوڵدەدات لە هەڵبژاردنەکانی نووسەر بکۆڵێتەوە ، کە لە هەموو دەقێکی ئەدەبیدا دوو لایەن بەرجەستە دەکات : (چێژ و بەهای جوانناسی) . دەق دەوڵەمەند دەکات و گرنگی پێدەدات ، بە پێچەوانەی ڕێبازە ڕەخنەییەکانی تر کە هۆکارێک بەکاردەهێنن بۆ گەیشتن بە ئامانجی دەرەکی پەیوەند بە بارودۆخێکی مێژوویی یان بەخششێکی دەروونی و کۆمەڵایەتی یان هەر هۆکارێکی تر کەوا دەکات کارتێکردنەکە تەنیا لە ڕێگەی ئەوەوە بێت .

بەم پێیە ڕەخنەی شێوازگەری سیفەتێکی زانستی هەیە ، چونکە لە دەق خۆی ولە ناوەوەی دەق دەکۆڵێتەوە . ئەوەش لە ڕێگەی جەخت کردنە سەر ڕەگەزە شێوازگەرییەکانی دەق خۆی ، و پەیوەندی نێوان ئەو ڕەگەزانە و ئەرکی شێواز و جوانناسیان .

کەواتە لێکۆڵینەوەی شێوازگەری تەنیا سەرنجی پەیوەندی ڕەمز و هێماکانی زمان لەگەڵ یەکتر نادات . بەڵکو سەرباری ئەوە پەیوەندی پتەوی نێوان (بیرکردنەوە و دەربڕین) دەدات . بە شێوەیەک کە پەیوەندی نێوان بیر و دەربڕین تا چەند کاریگەریشیان بەسەر یەکترەوە هەیە . بەم هەنگاوەش لێکۆڵینەوەی شێوازگەرایی لە ئاستی وەسفییەوە دەگوێزرێتەوە بۆ ئاستی بە ئەدەب بوونی دەق و دەلالاتە شاراوەکانی شێواز دەگوازرێتەوە .

لە کۆتاییدا دەتوانرێت بووترێت : شێوازگەرایی ، لێکۆڵینەوەی لایەنە شێوازگەرییەکانی دەقی ئەدەبییە ، بە هۆی هۆکارە جیاوازەکانی دەربڕینی و پێکهاتەکانیان ، وەک وشە ، وێنە ، باری ڕێزمانی و مۆسیقییە ، کە لێکۆڵەر لە ڕێگەی ئەمانەوە دەتوانێت هۆکاری دەروونی و کاریگەرییە ستاتیکییەکان دیاری بکات .

ئەرك و مەبەستی شێواز

لێکۆڵەران بەیەک پێوەر لە ئەرک و مەبەستی شێوازگەریی ناکۆڵنەوە . ئەرک و مەبەستی شێوازیش بە پێی شێوازگەری کۆن و نوێ و ئاڕاستەکانیان دەگۆڕێت . چونکە کار و ئەرکی شێوازگەری لە کۆن و ئێستادا وەک یەک نین و جیاوازن . بۆیە بە کورتی و بەجودا باسی هەریەکەیان دەکەین :

1- **شێوازگەری کۆن** : لە شێوازگەری کۆندا دوو ئاڕاستە هەبووە :

<u>ئاڕاستەی یەکەم</u> : ئەم ئاڕاستەیە شێوازی دەربڕینە ، شێوازگەری تەنیا بە زمانەوە دەبەستێتەوە . ، پشت بە بنیاتی زمانەوانی و ئەرکەکانی لەناو سستمی زمانەوانیدا دەبەستێت . واتە لە چوارچێوەی زمان دەرناچێت و گرنگی بە ئەنجامەکانی دەدات و بە زانستی واتا پەیوەستە.

<u>ئاڕاستەی دووەم</u> : ئەم ئاڕاستەیە شێوازی تاکە ، شێوازگەری تەنیا بە ئەدەبەوە دەبەستێتەوە ، کە لە واقیعدا ڕەخنەیە لە شێواز ، لە پەیوەندی دەربڕین بە (تاک و کۆمەڵ) دەکۆڵێتەوە . بەمەش ئەرک و مەبەستی شێواز ڕووی دەرەوەیە و هۆکارەکان دیاری دەکات . گرنگی بە هۆکارەکان دەدات و پەیوەستە بە ڕەخنەی ئەدەبییەوە .

2- **شێوازگەری نوێ** : ئەرک و مەبەستی شێوازگەری نوێ جیاوازە لە ئەرک و مەبەستی شێوازگەری کۆن ،چونکە لە شێوازگەری نوێدا گرنگی دەدرێت بە هەردوو لایەنی (زمان و ئەدەب) لەسەر سێ ئاست کاردەکات :

أ- <u>ئاستی زمان</u> : لە ناو دەقدا لە نیشانە و کۆدەکانی زمان دەکۆڵێتەوە .

ب- <u>ئاستی ئامانج و سوودمەندی</u> : لە لایەنە نازمانییەکانی وەک : (نووسەر ، خوێنەر ، هەڵوێستی مێژوویی ، ئامانج و پەیان ... هتد) دەکۆڵێتەوە .

ج- <u>ئاستی جوانی ئەدەب</u> : لە کاریگەری دەق لەسەر خوێنەر و بنەماکانی جوانی ئەدەب دەکۆڵێتەوە .

ڕەهەندە سەرەکییەکانی شێواز

لەو پێناسانەی کە بۆ شێواز و شێوازگەری کراون ، زۆربەیان بە دەوری سێ بابەتی سەرەکیدا دەخولێنەوە ، کە ئەوانیش بریتین لە:(<u>بینینی تایبەت</u>، <u>هەڵبژاردن</u>، <u>لادان لەباو</u>) .

1. **بینینی تایبەت :**

(مارسیل برۆست) دەڵێت : ((شێواز وەکو هەندێ بۆی دەچن ، ڕازاندنەوە و چنین و مەسەلەی تەکنیک نییە ، بەڵکو وەک ڕەنگ وایە لە وێنەدا ، ئەمە خاسێتێکی بینینە ، کە جیهانی تایبەت ئاشکرا دەکات و هەریەکێک لە ئێمە ئەو خاسیەتە بە جۆرێک دەبینن)) . ئاشکرا دەکات ، ئەو جیهانەی کە هەریەکێک بە جۆرێک لێی دەڕوانێت و لێکی دەداتەوە ، ئەو بینینە جیاوازانەش بەهۆی دەربڕینی جیاوازەوە دەردەبڕێن . لای هەر نووسەرێکیش بە زمانێکی تایبەت دەردەبڕێن و خۆی لە کۆمەڵە وشە و دەستەواژە و ڕستەیەکدا دەبینێتەوە کە تایبەتن بە خودی خۆی .

هەر تاکێک توانای تایبەت بە خۆی هەیە بۆ دەربڕینی ئەو بیرەی بە لای ئەم نووسەرەوە شێواز وەکو ڕەنگ وایە لە وێنەدا کە هەریەکێک لە ئێمە بە جۆرێک ئەو ڕەنگە دەبینێ و لێکی دەداتەوە . کەواتە شێواز خاسیەتێکی بینینی نووسەرە ، بە هۆیەوە جیهان کە هەیەتی . لە ڕێگەی ئەو زمانەوە کە هەڵیدەبژێرێت بۆ دەربڕین .

نووسەری بەهرەمەند و بەتوانا دەتوانێت دەرک بە گرنگی و بایەخی ئەو بەکارهێنانە تایبەتییەی زمان بکات و بناغەی داهێنانەکەی خۆی دابنێت و مامەڵەیەکی هوشیارانەی لەگەڵدا بکات و بە شێوەیەک زمانەکەی بەکاربهێنێت بتوانێت لە ڕێگای ئەو زمانەوە دەنگی تایبەتی خۆی بدۆزێتەوە .

هەربۆیە دەبینین زۆرجار مەرجی سەرەکی سەرکەوتنمی بەرهەمە ئەدەبییەکان دەبەسترێتەوە بەو بەکارهێنا تایبەتییەی زمان . ئەمەش مانای سەربەستی بوونە ، بەڵام سەربەستیش سنووری خۆی هەیە . پێویستە نووسەر ئەو سنوورە نەبەزێنێ . هەموو کەسێک ئازادە لەوەی دەیڵێ و دەری دەبڕێت . بە مەرجێک بەرامبەرەکەی لێی تێبگات . چونکە زمان لە بنچینەدا ئامڕازی گەیاندنە . ئەم مەبەستەش نایەتە دی گەر بەرامبەرەکەی تێینەگات .

شێوازی هەر نووسەرێکیش پەیوەندی هەیە بە لایەنی دەروونی نووسەرەکەوە ، ڕوانینی بۆ شتەکان و شیکردنەوەیان و سروشتی هەڵچوونەکانی تیا دەردەکەوێ . بۆیە دەق ڕەنگدانەوەی کەسیەتی نووسەرە .

2. هەڵبژاردن

شێواز هەڵبژاردنە ، لە ئەنجامی هەڵبژاردنی هۆکارەکانی دەربڕین دێتە ئەنجام . ئەو هۆکارانەی سروشت و مەبەستەکانی کەسی قسەکەر یان نووسەر دیارییان دەکات .

لەخەو هەڵسن درەنگە میللەتی کورد زەرەرتانە
هەموو تەئریخی عالەم شایەدی فەزڵ و هونەرتانە

(ئەحمەد موختار بەگی جاف)

هەڵبژاردن لێرەدا لە نێوان دوو ڕستەی (وشیار بنەوە = لە خەو هەستن) دایە .

دیارە هۆکاری سەرەکی هەڵبژاردنیش بۆ بێ توانایی ، یان بە توانایی وشە دەگەڕێتەوە . ئەو هەڵبژاردنەی شێوازی لێدەکەوێتەوە هەڵبژاردنی کەرەستە و هەڵبژاردنی ڕێزمانییە .

مەڕوانە بە ڕوومەت کە وا ئەمڕۆ گوڵی تاکی
بڕوانە سبەینێ کە لەنێو دامەنی خاکی (هەردی)

مرۆڤ لە کاتی بەکارهێنانی وشەکانی زماندا توانای هەندێک لەو وشانە لە توانای هەندێکی تریان بە باشتر دەزانێ بۆ دەربڕینی مەبەستەکانی ، بۆیە زیاتر ئەو وشانە بەکاردەهێنێت .

بەناڵەم ئاسمان گریا
من مەجنوونی جەمالێکم

نووسەران لە ڕوانگەی جیاوازەوە دەڕواننە کرداری هەڵبژاردن . هەندێکیان وای بۆ دەچن کە ئەم کردارە بریتییە لە بەرجەستە کردنی مانایەک کە پێشتر بە شێوەیەکی زۆر وردبین وێنەی کێشراوە .

لەگەڵ تەنیایی گوزەر دەکەم و
سەگێکیش نییە ببێتە هاوڕێم
گورگ لە دەورم چنگە کرە دەکا
خەریکە کەڵپەی نقوم کا لە پێم

زانای زمانەوانی (چۆمسکی) جیاوازی شێواز دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو دەستەواژانەی کە لە مانادا هاوواتان . بەڵام لە داڕشتندا جیاوازن . واتە ئەو وشە و دەستەواژانەی یەک مانا دەگەیەنن و لە داڕشتنی زمانەوانیدا جیاوازن . بۆیە دەتوانرێ بوترێ لە شێوازدا جیاوازن .

بۆ نموونە : وشەکانی (خۆشەویستی ، سۆز ، ئەوین ، ئیشق ، دڵداری ، مەحەبەت ... هتد) دەتوانرێت بۆ یەک مانا بەکاربێت کە ئەویش (سۆز و ئەوین) . ئەمانە لە شیعردا بەکارهاتوون . هەروەک چۆن وشەی (جوان ، زیبا ، قەشەنگ ، مانگ ، خورشید ... هتد) بۆ جوانی و هاوشێوەی جوانی بەکار هاتوون . (ئازا ، بوێر ، بە جەرگ ، شێر ، پاڵەوان ، چاونەترس ، ... هتد) هەموویان بە مانای ئازایی دێن . یان (هاوتا ، وێنە چەشن ، وەک ، تەرزی ، میسلی ، عەینی ، ... هتد) .

کەواتە شێوازی هەڵبژاردن باشترین شێوازە کە نووسەران دەتوانن بە ئاسانی کاری لەسەر بکەن و کارکردنەکەش زیاتر لەسەر ڕوخساری دەرەوەی دەقە ، بە پشت بەستن بەو کەرەستە زمانەوانیانەی ناوەڕۆکی دەقەکەیان لەسەر بنیات دەنرێ .

3. **لادان لە باو** :

لادان لەباو بە ئاماژەیەکی بە ئەدەب بوونی دەق و شیعرییەتی دەق دادەنرێت . لە هەندێ لەو پێناسانەی کە بۆ شێواز کراوە ئاماژە بەوە دەکەن کە ((شێواز لادانە لە باو)) . واتە لادان لە باو بە پێوەری سەرەکی شێواز دادەنێن . یان بە مانایەکی تر بە بێ لادان لە باو شێواز دروست نابێ .

کاتێک زمانی ئەدەبی یاساکانی زمانەوانی دەشکێنێت ، یان لەو شێوە باوەی زمان دەردەچێت کە خەڵکی لەسەری ڕێککەوتوون ، یان ڕاهاتوون ، ئەوا لە مانا فەرهەنگییەکەی دوور دەکەوێتەوە بۆ ئەوەی ناوێکی نوێ لە شتەکان بنێ .

گەر لە ڕووی زانستییەوە سەیری دیاردەی (لادان لە باو) بکەین ، ئەوا شێوازناسان وای دەبینن کە هەرکاتێک بەکارهێنەری زمان لە هەیکەلی واتایی ، یان لە شێوە ڕێکخستنەکانی زمان و ڕێساکانی دەرچوو ئەوا ئاخاوتنەکە لە خاسیەتی هەواڵەوە دەگوێزرێتەوە بۆ خاسیەتی داڕشتن .

زۆر قژی زەرد سەرنجی ڕاکێشاوم
زۆر چاوی شین داویە پرشنگ لە چاوم (گۆران)

ئەمە جۆرێکە لە جۆرەکانی لادان لە باو ، لە زمانی ئاساییدا ، دەوترێت :

قژی زەرد زۆر سەرنجی ڕاکێشاوم

چاوی شین پرشنگی زۆری داوە لە چاوم

لە لایەکی تریشەوە خۆر پرشنگ دەدات نەک چاو ، ئەمەش لادانێکی ترە .

زمانی ئەدەبی جیاوازە لە زمانی ئاسایی قسەکردن ، لە زمانی ئەدەبیدا هەندێ خاسیەتی دیاری کراو هەیە کە بە هۆیانەوە لە زمانی ئاسایی جیا دەکرێتەوە . چالاکی لە زمانی ئەدەبیدا زیاتر لە زمانی ئاسایی ، چونکە جگە لە دەربڕینی مانا بنچینەییەکەی خۆی ، ئاماژە بە لایەنی نەبینراویش دەکات و هاوکاتیش لایەنی هەڵچوون و خەیاڵ کردنیش دەگرێتەوە . بەڵام لە زمانی ئاساییدا تەنها ئاماژە بەو واقیعە دەکات کە دەبینرێت .

بەسەرسامی لەسەر لوتکەی بڵندی گەنجی وەستاوم
شریتی عومری ڕابردووم وەکو خەو دێتە بەرچاوم
شریتی چی سەراپا سەرگوزشتەی نائومێدیمە

فلیمی پـــڕ لە ناسۆری هـــەرەس هـــێنانی لاویمە ئەحمەد هەردی

ئەم جۆرە خستنە ڕووی چۆنیەتی ژیان و ڕابردوو ، قۆناغی لاوێتی لادانە لە باو و بیستراو ، لە زمانی ئاسایدا (لوتکە بۆ چیا و شوێنی بەرز بەکاردێت نە بۆ گەنجێتی . شریت بۆ گرتەی سینەما و هاوشێوەکانی بەکاردێت نەک بۆ تەمەن . هەرەسهێنان بۆ بەفرە نەک بۆ تێکشکانی ئەزموونی لاوی) .

تا نـــەگریا ئاسمان و تـــەم وڵاتـــی دانـــەگرت

گوڵچەمەن ئارا نەبوو هەم لێوی خونچە وا نەبوو نالی

مرۆڤ دەگری نەک ئاسمان ئەمە لادانە ، مانا شاراوەکەی ئەم دێرە شیعرە دەربڕینی خەم پەژارەی شاعیرە بۆ کەسێکی ئازیز و خۆشەویست کە میری بابانە ، نیوە دێڕی دووەمیش دەربڕینی خۆشییە بۆ هاتنی میری نوێ کە کوڕی میری کۆچ کردووە ئەمە لادانی درکاوییە.

هیچ نووسەر و ئەدیبێک نابێتە خاوەنی شێوازی تایبەت بە خۆی ، گەر لە زمانی ئاسایی لانەدات . ئەم لادانەش جگە لەوەی توانا و بەهرەمەندی نووسەر دەردەخات بەهایەکی زمانەوانی و ئێستاتیکی بە بەرهەمە ئەدەبییەکەشی دەدات .

من غەمم خوارد و غەمیش خوێنی جگەرمی خواردەوە

بۆیە گریام چەند بە چەند فرمێسکی خوێنینم نەهات سالم

شاعیر خەمی وەک خواردنێک چواندووە و خەمیش بە دەرد و نەخۆشی یان دوژمن چواندووە

هەرچەندە سنووری لادان لە باو فراوانە ، بەڵام لێکۆڵەران زیاتر لە ڕوانگەی زمانەوە سەیری دەکەن ، وای دەبینن کە شێواز لادانی زمانییە . ئینجا چ لادان بێت لە بەکارهێنانی باوی زمان ، یان لادان بێت لە خودی زمانەکە . واتە لادان لە ڕستەی ڕێزمانی .

ئەو دەقەی کە لادان لە باوی تیا بەرجەستە بووبێ ، ئەوا لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە بەرز دەبێتەوە . ئاشکرایە کە قورئانی پیرۆز بە زمانێکی بەرزی ئەدەبی داڕێژراوە . واتە بە زمانێکی دوور لە زمانی ئاسایی و باو داڕێژراوە . بۆیە چێژێکی بێ وێنە و ئاوازە و کاریگەری بێ سنوورە .

بۆ نموونە لە سورەتی (النبأ) ئایەتی (10) دا ، خوای گەورە دەفەرموێت : ((**و جعلنا الليل لباسا**")) . ئاشکرایە لباس – پۆشاک - یەکێ نییە لە تایبەتمەنێتییەکانی شەو ، وەک : (تاریکی ، ترسناک ، ڕەش ، بێدەنگی) . بەڵکو وەک خوازەیەک بەکارهاتووە و جوانی کاریگەری بەخشیوەتە ئایەتەکە . لێرەدا وشەی لیباس بۆ مانا ڕاستەقینەکەی خۆی بەکار نەهاتووە ، بەڵکو بە شێوەی خوازە بەکارهاتووە .

لەگەڵ ئەمانەشدا کە خرایە ڕوو ، مەرج نییە هەموولادانێک لە باو شێوازی لێبکەوێتەوە و بە یەکێک لە خاسیەتەکانی ڕەوانبێژی دابنرێت . هەڵەی ڕێزمانی و ڕستەی تەواو نەکراو شێواز پێک ناهێنێت ، چونکە لادان لە باو لە ئەنجامی هەڵبژاردن و بژارکردنی کەرەستە زمانییەکان دێتە ئاراوە . کە نووسەر بۆ بینینی هەڵوێستێکی دیاریکراو لەڕوانگەی تایبەتی خۆیەوە دەری دەبڕێت.

ئەو هۆکارانەی کاریگەرییان لەسەر شێواز هەیە

دوو هۆکاری سەرەکی کاریگەرییان لەسەر شێواز هەیە کە ئەوانیش :

کەسیەتی نووسەر ، بابەتی نووسین.

1- کەسیەتی نووسەر

===

کەسیەتی – الشخصیە - یەکێکە لەو پێوەرانەی کە کەسێکی پێ لە کەسێکی تر جیا دەکرێتەوە . هەر کەسێک خاوەنی کەسیەتی تایبەت بە خۆیەتی . چونکە کەسەکان لە ڕادە و چۆنیەتی هەست و سۆز و هۆش و ئاستی وشیاری و زیرەکی و سروشت و شێوە و باری دەروونی و جەستە و پەروەردەیی و بەهرە و ئەندێشە و خەم و خۆش و چین و توێژ و ژینگە و بژێوی و ڕەگەز و ئاین و نەتەوە و ... هتد جیاوازن . ئەمانە گشتیان کەسیەتی مرۆڤ ڕەنگرێژ دەکەن و کاریگەری خۆیانی لەسەر جێدەهێڵن و لە کەسیەتیدا ڕەنگ دەدەنەوە .

نووسەران و ئەدیبانیش ئەم کاریگەرییانەی نێو کەسیەتییان لە بەرهەمیاندا ڕەنگ دەدەنەوە و ئەمەش وا دەکات کەسێتی نووسەرێک لە نووسەرێکی تر و بە هەمان شێوەش شێوازی ئەدەبییان جیاواز دەبێت . کەواتە شێواز ڕەنگدانەوەی کەسێتی خاوەنەکەیەتی .

2- بابەتی نووسین

بابەتی نووسین لە جیهانی ئەدەبیدا (ژانرە ئەدەبییەکان و ئەو باس و لێکۆڵینەوانەی کە لەسەریان دەکرێت – ڕەخنە -) دەگرێتەوە .

هەر ژانر و بابەتێکیش شێوازی تایبەت بە خۆی هەیە کە لەگەڵ سروشتیدا دەگونجێ . بۆ نموونە شێوازی شیعر لە شێوازی پەخشان جیاوازە . لە نێو جیهانی شیعریشدا جۆرێک لە جۆرێکی تر جیاوازە .

شێوازی شیعری لیرکی – گۆرانی - لە شێوازی شیعری فێرکاری جیاوازە ، شێوازی کورتە چیرۆک لە شێوازی ڕۆمان جیاوازە . هەر بۆیە هەمەجۆری بابەتیش دەبێتە هۆی دروست بوونی هەمەجۆری شێواز

جۆرەکانی شێوازی ئەدەبی، بە پێی دەربڕین

یەکەم: شێوازگەری دەربڕینی، یان وەسفی

زاراوەی شێوازگەری دەربڕینی ، یان وەسفی لکاوە بە ناوی زانای سویسری شارل بالی (1865 ـ 1947) یەوە ، کە قوتابی زانای زمانەوانی بەناوبانگ "فاردیناند دی سوسیر"(1857 - 1913) ە . بالی بە دامەزرێنەری شێوازگەری دەربڕینی دادەنرێت . سۆسێر وای دەبینی کە زمان خولقێنراوی مرۆییە و بەرهەمێکی ڕۆحییە ، پەیوەندی کردن و سستمی ڕەمزەکانە کە هەڵگری فیکرەکانە . لەگەڵ فیکری تاکە کەسی ڕەگ و ڕیشەی کۆمەڵێشی تیایە کە جەوهەری کەمتر نییە لە فیکری تاکە کەسی .

هەندێك لە تایبەتمەندێتییەکانی شێوازگەری دەربڕینی

1.شێوازگەری دەربڕینی بریتییە لەو لێکۆڵینەوەیەی کە لە پەیوەندی نێوان ڕوخسار لەگەڵ هزردا دەکۆڵێتەوە. پاشان بەراوردی دەکات لەگەڵ هزری گشتیدا .

2.شێوازگەری دەربڕینی لەناو چوارچێوەی زمانیدا دەرناچێت و لە وردەکارییەکاندا تێناپەڕێ و فاکتەرە دەرەکییەکان فەرامۆش دەکات . وەسفییەکی پەتییە .

3.شێوازگەری دەربڕینی بایەخی خۆی دەداتە بونیاد و ئەرکی لە نێو سستمی زمانیدا .

4.شێوازگەری دەربڕینی ،شێوازگەری کاریگەرییە، یان گرێدراوە بە زانستی دەلالەتی یان گرێدراوە بە لێکۆڵینەوەی واتایی

لەم چوار خاڵەی سەرەوەدا ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە شێوازگەری دەربڕینی زیاتر واتاییە ، یان بەو شێوازە ناوەرۆکی هەستیار و ویژدانی پێ دەردەبڕێت .

دووەم: شێوازگەری کەسی، یان تاك، یان نموونویی

دوای شێوازگەری دەربڕینی شێوازگەری کەسی یان تاک یان نموونەیی لەسەر دەستی (لیوسپیتزەر 1887 - 1960) هاتە مەیدانی ئەدەبیەوە و توانی گەشەبسەنێ و ئەو بۆشاییانەی کە شێوازگەری دەربڕینی دروستی کردبوون پڕی بکاتەوە و گۆڕەپانی ئەدەبیش بەرەو پێشەوە ببات و دەوڵەمەندی بکات . ئەم ئاڕاستەیە وەکو ڕەنگدانەوەیەک دژی شێوازگەری دەربڕینی هاتە ئاراوە .

شێوازگەری کەسی یان تاک یان نموونەیی زیاتر بایەخ دەداتە لایەنی هونەری دەق ، ئەمەش لە سنووری خودی دەقەکە و ئاستی پێکهاتەیی و ئەرکی ئەمانە لە نێو سستمی زمانیدا دەبێت . پاشان بەرەو هۆکار و ئەگەری گرێدانی بە ڕەخنەی ئەدەبییەوە دەچێت . شێواز شتێکی کەسی و خودییە ، بۆیە لەو پەیوەندییە دەکۆڵێتەوە کە لە نێوان کەس و دەربڕینەکەدا هەیە .

کەواتە شێوازگەری کەسی قۆناغێکی دیارو جیاکەرەوەیە لە دامەزراندنی شێوازگەری ئەدەبیدا. ئەم ئاڕاستەیە تێکستێکی بەهێز و بەهادار دەکاتە بابەت و دەچێتە نێو بونیادی زمانییەکەی و گرێی دەدات بە لایەنی چێژ بەخشین – لایەنی هونەری و ئەدەبی - کەسی و دواتریش ڕۆشنایی دەخاتە سەر کەسیەتی نووسەر و ئاستی ڕۆشنبیری و پێشینەی .

سپیتزەر وای بۆ دەچێت کە هەر دەربڕینێکی زمانی ، تایبەتمەندێتییەکی دەروونی دیار دەستنیشان دەکات. واتە تایبەتمەندێتی دەروونی تایبەت بە کەسێک لە شێوازی وتار یان نووسینی ویدا دەردەکەوێت . بۆیە دەڵێت : شێواز مرۆڤە . هەروەها سپیتزەر توانی شێوازگەری بکاتە پردێک لە نێوان زمانەوانی و مێژووی ئەدەبدا .

شێوازگەری کەسی یان تاک یان نموونەیی لەگەڵ شێوازگەری دەربڕینی لە هەندێ ڕووەوە لەیەک دوورن و لە هەندێ خاڵیشدا یەکدەگرن . بۆ نموونە تێڕوانینی شێوازگەری کەسی بۆ تێکست لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوە لە بونیاد و ئەرکی لە سستمی زمانیدایە . واتە سروشتی ڕەخنەیی لەخۆ دەگرێت . لەبەر ئەمەیە کە بایەخ دەداتە زمانی وتاری ئەدەبی .

هەندێك لە تایبەتمەندێتییەکانی شێوازگەری کەسی، یان تاك، یان نموونەیی :

1.شێوازگەری کەسی لە سروشتی خۆیدا ڕەخنەیە لە شێواز . لێکۆڵینەوەیە لە پەیوەندی نێوان دەربڕین و کەسی دەربڕدا .

2.دەتوانین شێوازگەری کەسی وەکو لێکۆڵینەوەی پێکهێنەر هەژماری بکەین . نەک وەک لێکۆڵینەوەی پێوەری یان ڕاپۆرتی .

3.ئەگەر شێوازگەری دەربڕینی لێکۆڵینەوە بێت لە زمانی دەربڕین ، ئەوا شێوازگەری کەسی لە زمانی دەربڕین بەرامبەر بە قسەکەران دەکۆڵێتەوە .

4.شێوازگەری کەسی بەرەو سنووردار کردن و دەستنیشان کردنی هۆکارانە دەچێت . هەر لەبەر ئەمەشە کە بە پێکهێنەر هەژمار دەکرێت و دەچێتە خانەی ڕەخنەی ئەدەبییەوە

سێیەم: شێوازگەری ئەرکی، یان بونیادخوازی

ئەم جۆرەیان لە جۆرەکانی تری شێوازگەری بڵاوترە . بە بەردەوام بوونی بۆچوونەکانی سۆسێر دادەنرێت .

بونیادگەری پرۆگرامێکی فیکری ڕەخنەیی ماتریالی – مادی – ئاڵۆزە . بایەخ دەداتە هەموو لایەنێکی مەعریفی مرۆیی .ئەم پرۆگرامە پێی وایە کە هەموو دیاردەیەکی مرۆیی یان ئەدەبی بونیاد پێکدێنێت . پاش ئەوەی کە شیدەکرێتەوە بۆ ئەو ڕەگەزانەی کە لێی پێک هاتووە ، ئینجا دەتوانرێ دیراسە بکرێت ، دوور لە بەکارهێنانی هۆکاری دەرەکی ، وەکو فیکر و باوەڕی تایبەتی لێکۆڵەر و ژیانی نووسەر و مێژووی دەق .

لەم پرۆگرامەدا متمانەی تەواو دەکرێتە سەر بەڵگەنامە - ویقە – چونکە بونیاد لایەن و چوارچێوە نییە ، بەڵکو لێکۆڵینەوەیەکی بابەتییانەیە . تەنیا متمانە دەکاتە سەر خۆی ، پێویستی بە هیچ ڕەگەزێکی نامۆ بە سروشتی خۆی نییە .لە بواری ڕەخنەی ئەدەبیدا هەڵچوون و بڕیاری ویژدانی دەستەوەسانە لە ئاست ئەنجامدانی ئەوەی کە لێکۆڵینەوی ڕەگەزە سەرەکییە

پێکهێنـەرەکانی بـە ئـەنجامی دەگەیـەنێت . بۆیـە دەبێـت لـە خـودی خۆیـدا بپشـکنرێ ، نـاوەڕۆک و ڕەگـەزە پێکهێنـەرەکانی دەق بەشێوەیەکی بابەتیانە وەردەگیرێ و شیدەکرێتەوە . بۆ دۆزینەوەی ئەو سروشتە هونەرییە جێگیرەی کە تێیدایە لەگەڵ گشت ئەو هۆکارە دەرەکییانەی کە دەوریان داوە .

چوارەم شێوازگەری سەردەم

لە مێژە گوتراوە : ((ئەدەب ئاوێنەی سەردەم و ڕۆژگارەکەیەتی)) . ئەو دەقەی نامۆ بێ بە سەردەمەکەی نامۆیە بە خوێنەر و خەڵکی ، ناسنامەی ئەدەبی پێنادرێ . دیارە سەردەمێک لە سەردەمێکی تر لە زۆربەی لایەنەکانی ژیاندا جیاوازە . هەرسەردەمێک خاوەنی شەقڵ و تایبەتمەندێتی خۆیەتی . بۆیە دەقەکانیشیان جیاوازە . ئەو کۆمەڵە ئەدیب و نووسەرەی کە لە ڕۆژگار و سەردەمێکدا دەژین لێکچوون لە وشە و زاراوە و وێنە و شێوازیاندا دەبێت . قۆناغێکی ئەدەبیش لە قۆناغێکی تری ئەدەبی جیاوازە . شاعیران و ئەدیبانی هەمان قۆناغ زۆر شتی هاوبەش کۆیان دەکاتەوە چ وەک ناوەڕۆک چ وەک ڕوخسار . بۆ نموونە لە قۆناغی کلاسیکییەتدا زمانی هۆش و لۆجیک باڵا دەست بووە بە پێچەوانەی قۆناغی ڕۆمانتیکییەکەت کە زمانی هەست و سۆزی خۆی تێکەڵ بە بابەتەکانی کردووە . بەمەش کەسایەتی خۆی دەربڕیوە . بۆیە ئەو وشە و زاراوە و ڕستە و وێنە کە لەسەردەمی ڕۆمانسییەتدا بەکار هاتوون جیاوازن لە وشە و زاراوە و ڕستە و وێنەی سەردەمی کلاسیکی . بە هەمان شێوە شێوازیشیان جیاوازە . هەر ئەمەشە چێژێکی جیاواز دەداتە شێوازی سەردەم .

کەواتە شێوازی سەردەم هەموو ئەو عەقڵە ئەدەبییانە دەگرێتەوە کە خاوەن ڕەسەنایەتییەکی زۆرن و لێکچوونێکی هاوبەش هەیە لە نێوانیاندا بە هۆی ئەوەی کە هەڵگری سیما و شەقڵی تایبەتی ڕۆژگار و سەردەمەکەیانن .

پێنجەم: شێوازگەری نەتەوەیی

هەموو نەتەوەیەک خاوەنی سیما و تایبەتمەندێتی و خۆیەتی کە جیای دەکاتەوە لە نەتەوەکانی تر . نەتەوەکان لـە بـواری کۆمەڵایـەتی و سیاسی و ئـابووری و ڕۆشنبیری جیاوازن لـە یـەکتری . ئـەدەبیش ئاوێنـەی ژیـانی کۆمەڵـە . نووسـەران و ئـەدیبان بەشێکن لـە کۆمەڵگاو نەتـەوەکانیان . ئەدەبەکەشیان ڕەنگدانـەوەی کۆمەڵگا و نەتەوەکەیانـە . بـە ئاگـا بـێ یـان بێئاگـا گیـانی نەتـەوەیی تێکـەڵ بـە بەرهـەمیان دەبێت . سیما و تایبەتمەنـدێتی نەتەوەکـەیان لـە بەرهەمیانـدا ڕەنـگ دەداتـەوە . لـە دەقێکـی فارسیدا گیانی نەتەوەیی فارس دەبینرێت ، لە دەقێکی عەرەبیدا گیانی نەتەوەیی عەرەب دەبینرێت . بە هەمان شێوەش ئەگەر لە هێڵـی بـەیانی شـیعر و ئـەدەبیاتی کـوردی ورد بینـەوە هەسـت بـە شـێوازێک دەکـەین کـە دەقـا و دەق بەشـێکە لـە خاسـیەتە نەتەوەییەکانی کورد . بە تایبەتی لە بەکارهێنانی کێشی خۆماڵی و بەرجەستە کردنی فۆلکلۆر و کلتوور و داب لاو نەری و شوێن لە دەقی ئەدەبیدا .

شەشەم: شێوازگەری ئاماری

شێوازی ئاماری هەنگاوێکە بۆ بەزانستی کردنی ئەدەبییات ، وا دەکات کە سیمایەکی بابەتییانە بە لێکۆڵینەوەی شێوازگەری ببەخشێت . شێوازگەری ئاماری خۆی لە خۆیدا ڕێبازێکی سەربەخۆ نییە ، بـەڵکو بۆ خزمەت کردنی ڕێبـازێکی تـر بـەکار دێت . هەرچەندە ژمارەیەک لە لێکۆڵەران لەگەڵ ئەوەدا نین کە بابەتی شێواز بکەوێتە نێو چوارچێوەی ئامار و ماتماتیک ، بە تایبەتی لە بواری ئەدەبیدا ، هەست و سۆز و بیر بکەوێتە نێو هاوکێشەی وشک و ئەمانە لەگەڵ بێچێژی و وشکی بیرکاری ناگونجێ . بەشێکی زۆری لێکۆڵەرانی تر لەگەڵ ئەو ڕایەدان کە ئامار وەک ئامرازێک بەکار بێت بۆ شیکردنەوە و ڕاڤە کردنی شێواز ، بە تایبەتی لە ئاستی زماندا بەکار بێت . کەواتە دەشێ ئامار سوودبەخش بێ بۆ ئەو مەبەستانەی ئاماژەی بۆ کرا ، بەڵام نابێتە ئامراز ، یان پێوەری ئێستاتیکی و بەهای جوانی دەق .

شێوازگەری ئاماری گرنگی دەدات بە لێکچوونی سیماکانی شێوازگەری و ڕێژەی ناو و ئاوەڵناو و کار و دووبارە کردنەوەیان لە نێو تێکستدا . ژمارەی پێکهاتە و جۆرەکانی بەهایەکی ژمارەی دەداتە دەستی لێکۆڵەر . بەهای ژمارەش لە لێکۆڵینەوەی شێوازدا بۆ دەلالەتی ئەدەبی شێواز بەکار دێت . یان بۆ جیاکردنەوەی شێوازی نووسەرێک لە نووسەرێکی تر .

ئامارکاری دەبێتە هۆکارێکی دیار و بەرچاو بۆ دەرخستن و دیاریکردنی هەندێک سیما و تایبەتمەندێتی تێکست و شێوازەکەی دیاری دەکات و دیسانەوە ڕێ نیشانی لێکۆڵەر دەدات کە چۆن لێکۆڵینەوەیەکی دروست بکات .

بۆ چەند پیوانەیەك ئامار لە لێکۆڵینەوەی شێوازدا بەکاردەهێنریت، لەوانە:

1. بۆ ژمارەی بەکار هێنانی یەکەی جودای فەرهەنگی ، یان بۆ ڕێژەی بەکارهێنانی هەندێک یەکەی دیار بەکار دێت .
2. بۆ ڕێژەی بەکار هێنانی هەندێک پێکهاتەی زمانی بەکار دێت ، وەکو : (ئاوەڵناو ، کار ، ئاوەڵکار) .
3. بۆ ڕێژەی پەیڤی کورت و درێژ بەکار دێت .
4. بۆ ڕێژەی کورت و درێژی ڕستەکان بەکار دێت .
5. بۆ جۆری ڕستەی سادە ، ڕستەی لێکدراو ئاوێتە ، ڕستەی کاری بەکار دێت .
6. بۆ ڕێژەی خوازە و مەجازی بەکار دێت .

هەر کاتێ هەر یەکێ لەو نیشانە زمانیانەی سەرەوە بە ڕێژەیەکی زۆر دووبارە بوونەوە . ئەمە وەک نیشانەی شێواز هەژمار دەکرێت . دەتوانین لە ڕێی ئەو ڕێژە بەکار هاتووانە گەلێک لایەنی شێواز بخەینە بەرچاو. ئەو ڕێگایە وەکو فاکتەرێکی یارمەتیدەر بۆ دیاری کردنی شێوازی تێکست و دیاری کردنی بلیمەتی داهێنەر بەکار دێت ،یان شێوازی نووسەرێکی پێ لە نووسەرێکی تر جیا دەکرێتەوە.

لێکۆڵەری شێوازگەری لە لێکۆڵینەوەی خۆیدا پەنا دەباتە بەر بەکارهێنانی ئامار بۆ مەبەستی :

1. یارمەتی هەڵبژاردنی نموونەکان دەدات ، هەڵبژاردنێکی ورد و دروست بۆ دیاری کردنی شێوازی نووسەرێک و جیاکردنەوەی لە شێوازی نووسەرانی تر .
2. پێوانەی تایبەتمەندێتی شێوازگەرییەکی دیاری کراو .
3. پێوانەی تایبەتمەنێتی لای نووسەرێکی دیاریکراو ، یان لە بەرهەمێکی دیاری کراودا .
4. پێوانەی ڕێژەی دووبارەکردنەوەی تایبەتییەکی زمانی لەگەڵ دووبارەکردنەوەی تایبەتمەندێتییەکی تر بۆ بەراورد کردنیان لەگەڵ یەکتردا .
5. یارمەتی دەرە بۆ ناسین ، یان دیاری کردنی دووبەرەکی – نزاعات – سەنتەری لە نێو تێکستدا

کەواتە دەست نیشان کردن و پشکنینی شێوازگەری بزاڤێکی شرۆڤەکەرە لێکۆلەر پێی ڕادێ . ئامانجی بینین و ئاشکرا کردنی ناسنامەی شێوازگەری تێکستە .

پەیوەندی شێوازگەری بە بابەتەکانی تر

شێواز گەری پەیوەندی بە گەلێ بواری دیکەی ئەدەبی داهێنراو و ئەدەبی لێکۆڵینەوەی زمانەوانی ترەوە هەیە،لەخوارەوە پەیوەندی شێوازگەری لەگەل هەندێ لەوبابەتانە دەخەینە بەرچاو :

یەك: پەیوەندی شێوازگەری بەزمانەوانی

چەمکی شێوازگەری هەر لە سەرەتای دەرکەوتنیەوە لە سەدەی بیستەمدا پەیوەست بووە بە لێکۆڵینەوەی زمانەوانییەوە . سپیتزەر پێی وابوو که دەبێت خاڵی دەستپێکی لێکۆڵینەوەی شێوازگەریی زمان بێت .

شێوازگەری لەبەر ڕۆشنایی زمانەوانی نوێ درووست بووە ، لە قۆناغێک لە قۆناغەکانیش لقێک بووە لە لقەکانی ئەو زمانەوانییە ,بۆیە یاکبسن دەڵێت : شێوازگەری هونەرێکە لە هونەرەکانی درەختی زمانەوانی نوێ .

بەڵام بۆ ئێستا شێوازگەری پرۆگرامێکی سەربەخۆیە.بۆیە دوای یاکبسن , میشال ئاریفای دێت و دەڵێت : شێوازگەری واتەوەصفی دەقی ئەدەبی ,بە پێی هەندێ ڕێگەوە ، کە لە زمانەوانی نوێوە هەڵهێنجراون .

پاش ئەوە ڕێڤاتێر دێت ، ئەویش بە شێوەیەکی دیکە پێناسەی شێوازگەری دەکات و دەڵێت : زانستێکە ئامانجی ئەوەیە ، ئەو ڕەگەزە تایبەتییانە ئاشکرا بکات . کە بە هۆیانەوە نووسەر دەتوانێت چاودێری ئیدراکی ئازادانە لە لای خوێنەر بکات . بە واتا : شێوازگەری بریتییە لە پەیوەندی نێوان خوێنەر و نووسەر و پەیام . کە بە هۆی زمانەوە دێتە دی .

زمانەوانی نوێ کە هات ، بۆ ئەوە بوو ، بە شێوەیەکی وەسفی لە زمان بکۆڵێتەوە ، شێوازگەریش بە هەمان شێوە وەسفی ڕێگەکانی بەرهەمهێنانی شێوازی زمانی دەکات و زەقیان دەکاتەوە ، کەواتە لەم ڕووەوە هەردووکیان لە یەک نزیکن ، بەڵام دیارە زمان بەرەو پێش دەچێت و وشەو دەربڕینی کەم و زیاد دەکات ، هەندێکیان گۆڕانیان بەسەردا دێت ، شێوازگەریش هاوڕەوتی ئەو پێشکەوتنە بەڵام بە ئاراستەیەکی جیاواز دەچێتە پێش ، بۆیە سەرەنجام شێوازگەری و زمانەوانی نوێ لێک جیادەبنەوە ، بۆ نمونە : زمان هەر زمانە ، بەڵام شێوازی سەردەمی کلاسیزم شیعری بە زیاتر لە زمانێک دەنووسی و فەلسەفە ئێستێتیکیەکەی لەوە قووڵدەبوویەوە ، کە شاعیرەکە لە زیاتر لە زمانێک و بە ڕوونی لە چوار زمانەکانی کوردی و عەرەبی و فارسی تورکی شارەزا بێت و وشەو دەربڕینەکانیان بەکار بهێنێت ، بەڵام شێوازی سەدەی بیستەم ئەوەی ڕەتکردەوە و ئەوەی سەپاند ، کە شیعر دەبێ بە زمانی پەتی کوردی بنووسرێت ، کە چی ئەگەر زمانەوان لە زمانی ئەو قۆناغانە بکۆلێتەوە ، بنیاتە زمانییەکە هەر یەکە و جیاوازییەکی زۆر کەمتری بەسەر داتووە ، ئەگەر بەراوردی بکەین ، لەگەڵ ئەو جیاوازییەی بەسەر شێوازە زمانییەکەدا هاتووە .

پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە لە ڕووی ئامانج و ئەنجامەوە جیاوازییەکی زۆر هەیە لە نێوان زانستی زمان و شێوازگەریدا . وەسفی زمانەوانی هەڵهێنجانی ڕێساکانی سەپاندنی دەربڕینەکان لەخۆ دەگرێ . بەڵام لە شێوازگەری و لە شیکاری شێوازیدا - تحليل الاسلوبی - ئامانجی گەورە هەڵهێنجانی ڕێساکان نییە . بەڵکو مەسەلەی ناواخنییە یان تێهەڵکێشکراوە . واتە دەرخستنی تایبەتمەندێتی خودی شێوازەکەیە . لە ڕاستیشدا ئامانجی شیکاری شێوازی دیاری کردنی تایبەتمەندێتییە زۆر دیارەکانی شێوازێکی دیاری کراوە .

شیکاری شێوازگەری مامەڵە لەگەڵ سێ ڕەگەزدا دەکات :

ڕەگەزی زمان : زمان فاکتەری دەربڕینی بیر و فیکرە .

ڕەگەزی سوودمەندی : ئەم ڕەگەزە وا دەکات کە جگە لە زمان پێویستە وتراوە نا زمانییەکانی پێویستە ئەمانەش بخەینە حساباتمانەوە (دانەر ، خوێنەر ، هەڵوێستی مێژوویی ، ئامانجی پەیامەکە ...هتد).

ڕەگەزی جوانکاری ئەدەبی : کاریگەری دەق لەسەر خوێنەر دەدۆزێتەوە و ڕاڤە و هەڵسەنگاندنی ئەدیبان بۆی دیار دەخات .

ئەو ڕەهەندانە کە لە هەموو دەربڕینێکی زمانیدا هەیە :

<u>بابەتی گفتوگۆ</u> : هەر شتێ کە قسەی لەسەر بکرێ .

لایەکان - الاطراف - بە مانای وتەبێژ و قسەکەر .

کرداری قسەکردن . بە مانای زمان کە پەیامەکەی پێ دەگەیەنرێ .

داڕشتنی شیعری ، ئەو زمانە شیعرییەیە کە پەیامەکەی پێ دادەڕێژرێ .

پەیام و مەبەست ، کە ئەو شێوە و داڕشتنەی تیایە کە بابەتی گفتوگۆ و ناوەرۆک پێشکەش دەکات . بەم شێوەیە مادەی گفتوگۆ ڕێک دەخرێت .

ئەم پێنج ڕەهەندەی لە سەرەوە خرایە ڕوو دەچنە نێو زمانی شیعرییەوە . هەروەکو دووبارە چۆن دەچێتە نێو قسەی ئاساییەوە . بەڵام ئەم ڕەهەندانە لە زمانی شیعریدا ملکەچی سستمێکی پێچەوانە دەبێت ، هەندێ لەو ڕەهەندانە ئەرکی جیاواز لە کرۆکیدا لەخۆ دەگرێ . ئەوەی زۆر سەرنج ڕاکێشەرە ئەوەیە کە لە دووتوێی هەریەکێک لەو ڕەهەندانە تایبەتمەندێتی گەوهەری شیعرییان لەخۆ گرتووە .

ئامانجی گشتی لە لێکۆڵینەوەی شێوازی وەستاوە لەسەر بیروباوەڕی زانستی زمانی پراکتیکی . لێکۆڵینەوەی شێوازگەری پرۆگرام و بەرنامە و لێکدانەوەی زمانی دەکاتە چەقی خۆی .

لە کۆتاییدا دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە : زمان دەربڕینە ، شێواز دەرخستنە . کەواتە پەیوەندییەکی هاوسەنگ هەیە لە نێوان ئاستی بواری زمانی وشێوازی .

دوو :پەیوەندی شێوازگەری بە ئەدەب

یەکێک لە ڕەگەزە بەرهەمهێنەرەکانی ئەدەب شێوازە ,ئەدەب دێت لە ڕێگەی هۆکارەکانی خۆیەوەی دەربڕینێک بەرهەم دێنێ ,دەشێ یەک واتا بێ و بە چەندین شێوازەوە خرابێتە ڕوو ,یانیش یەک ڕستە بێ و بە چەندین واتاوە خرابێتە ڕوو .کەواتە : ئەدەب ڕێگە خۆش دەکات بۆ دروستبوونی شێوازی لە یەک جیاو ,شێوازگەریش لە جۆری ئەو شێوازانە دەکۆڵێتەوە,کە لە دوو توێی دەقە ئەدەبییەکان دەردەکەون , ئەگەر ئەدەب نەبێ شێوازیش نابێ و ئەگەر شێواز نەبێ شێوازگەریش نابێ.

کاری ئەدەبی سەرکەوتوو نابێت گەر نووسەر نەتوانێ بە تەواوی ئەو ئەزموونە هەستییەی پیا تێپەڕیوە وێنای بکات ، وە بە شێوەیەک دەریببرێت کە دەروون و ناخی بەرامبەر بهەژێنێت و هەڵچوونێکی کاریگەری لا دروست بکات و هەمان هەستی نووسەری لا دروست بێ . ئەمەش بە هۆی بوونی هەندێ ڕەگەزەوە لە کاری ئەدەبیدا دروست دەبێ :

ڕەگەزەکانی کاری ئەدەبی ئەمانەن : (ڕوخسار ، ناوەرۆک ، شێواز) . ناتوانرێت ئەم ڕەگەزانە لە یەکتری جیا بکرێنەوە لەبەر ئەوەی یەکەیەکی پەیوەستن .

سیفاتی شێواز :

ڕوونی : کاتێک ئەمە دێتە دی کە خوێنەر بە ئاسانی لە دەقەکە تێبگات .

بەهێزی : شێوازی بەهێز دەربڕینی هەڵچوونێکی بەهێزی نووسەرە ، کە هەڵچوونێکی بەهێز لای خوێنەریش دروست دەکات و دەیهەژێنێ . باشترین دەربڕینیش ئەوەیە کە بە کەمترین وشە گەورەترین مانا ببەخشێ .

جوانی : دەبێت نووسەر ڕەچاوی زەوقی ئەدەبی بکات . لە ڕێی قوڵترین ماناوە ، کورترین دەربڕین پێشکەشی بکات . دوور لە زیادە ڕەوی و زۆر لەخۆ کردن . تا خوێنەر چێژی لێببینێ .

شێوازەکانی گەیاندنی ئەدەبی

نووسەران و ئەدیبان بۆ دەربڕین ، یان چارەسەر ، یان گەیاندنی ئەوەی کە دەیانەوێت بیگەینە خوێنەر یەکێک یان پتر لەم چوار ڕێگەیە بەکار دێنن :

راڤـە کـردن : راڤـە کـردن وەڵامدانـەوەی پـرس یـان پرسـیارێکی واقیعـی یـان خەیاڵییـە . بـۆ خسـتنە ڕووی واقیـع و ڕووداوە ڕاستەقینەکان و شیکردنەوەی چۆنیەتییان و سوود و زیان و مەترسی و کاریگەری و گرنگییان .

گفتوگۆکردن : بەم ڕێگەیە نووسەر دەیـەوێت قەناعـەت بـە خوێنـەر بکـات بەرامبـەر بـە هەڵوێسـتێکی دیـاری کـراو ، یـان پـاڵ بـە خوێنەرەوە دەنێ کە بەشداری بکات لە بۆچوون و تێڕوانینێکی خۆیدا و دووری بخاتەوە لە بۆچوون و تێڕوانینی خوێنەر خۆی ، بۆ پێکانی ئەم ئامانجەی هۆش و سۆزی خوێنەر دەدوێنێ .

وەسف کردن : ئەو شتەی کە نووسەر مەبەستییەتی ڕۆشنایی بخاتە سەر و دەیەوێت خوێنەر ببینێ و بیهێنێتە بەرچاوی ، وەسفی دەکات . لە وەسفدا نووسەر هەستەکانی بینین و بیستن و چێژ و بـۆنی خوێنـەر دەدوێنـێ . تـەنها لـەو کاتـەدا وەسـف سـەرکەوتن بەدەست دێنێ کە خوێنەر هەست بە گرنگی بابەتە وەسف کراوەکە بکات و ئەو وەسفە ببێتە ڕاڤەی شتێکی تری دیاری کراو بـۆی ، کەواتە نابێت وەسف تەنها ببێتە هۆکارێکی جوانکاری و بارێکی زیادە لەسەر دەقەکە .

گێڕانەوە : گێڕانەوەی ڕووداوەکانە بۆ خوێنەر . گەر وەسف وێنە بێت بۆ خوێنەر ، ئەوا گێڕانەوەی وێنەی جوڵاوە . ئەم ڕێیە پتر بابەتەکە دەگەیەنێتە خوێنەر و لە مێشکیدا تۆماری دەکات . بە تایبەتی لە هونەرەکانی گێڕانەوەیی و چیرۆکە شیعر .

زۆر جاریش شاعیران و ئەدیبان بۆ دەربڕینی مەبەست و چارەسەری ئەو پرسەی دەیخەنە ڕوو زیاتر لە یەکێک لەو ڕێیانەی سەرەوە یان هەر چواریان پێکەوە بەکاردێنن . هەندێ جاریش جۆری بابەتەکە ئەو ڕێیە دیاری دەکات کە بـۆی دەشـێ و پەسـەند ترە بۆی.

شێواز و جیهانی نووسەران :

ناتوانرێت بە تەواوی کاری ئەدەبی لە جیهانی خاوەنەکەی دابـڕێ . لێکۆڵـەر بـۆ شیکردنەوە و یەکاڵاکردنـەوەی هەنـدێ لایەنی دەق پێویستی بە شەن و کەوی جیهانی دەرەکی و ناوەکی خاوەن دەق هەیە تا بگاتە ڕاستییەکان و دیاری کردنیان .

جیهانی دەرەکی نووسەر : هیچ نووسەرێک لـە بۆشـایدا نـاژی و نانووسـێ ، بـەڵکو ئـەو ڕۆژگـار و سـەردەم و کۆمەڵگایـەی تیای دەژی ، لەگەڵ نووسەران و ئـەدیبانی دەرەوە و نـاوەوەی سـەردەمی خـۆی کـاری تێدەکـەن . ڕەوتـی ژیـان و بـاری ڕۆشـنبیری و ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی دەوروبەری نووسەر جێ پەنجەی خۆیان لەسەر کاری ئەدەبی جێدێڵن .

جیهانی ناوەکی نووسەر : ئـەم جیهانـە پێکـدێت لـە جـۆری پـەروەردە و ڕابـردوو و توانـا و ئاسـتی ئـابووری و ئـارەزوو و کەموکوڕی جەستەیی کە ڕەنگە پێوەی بنـاڵێنێ ، یـان پەیوەندییـە تایبەتییـەکانی نووسـەر ، لـەناو خێـزان و لەگـەڵ هـاوڕێ و دوژمنان. ئەمانە دەبنە مادەی هونەرەکەی .

هەڵوێستی نووسەر : ناتوانین حوکمی گشتی و کۆتایی بـدەین بەسـەر کارەکـانی نووسـەرێکدا تـا هەڵوێسـتی بەرامبـەر ژیـان نەزانین . واقیعین ، یان خەیـاڵین . ڕۆمانسین ، یـان بـە پێچەوانـەوە . چونکە نووسـەرە خەیاڵییـەکان سەرسـامن بـە گشت شتە ناباوەکان و سەرنج ڕاکێشەکان و سەرکێشی و نامۆ ، چ لە مرۆڤ و چ لە سروشتدا . لە هەموو کار و هزرێکی تەقلیدی هەڵـدەچن . دووپاتی گرنگی تاک دەکەنەوە . بەڵام واقیعییەکان چارەسەری پرسە باوەکان دەکەن . هەوڵدەدەن ڕووداوەکانی جیهانی واقیعی چۆن دەیبینن وەها تۆماری بکەن ، هەتا ڕووە ناشرینەکانیشی دەردەخەن و نایشارنەوە . حەز دەکەن هزرەکان وەک بەڵگەی بابەتی پێشکەش بکەن .